
ETIKK

- Forskningsetikk
 - Etiske komiteer
 - Fusk i forskning
 - Media
 - Konsesjonspliktige og meldepliktige prosjekter
 - Hva er god forskning?
-

Forskningsetikk

av Monica Martinussen

Forskning handler ikke bare om å tilfredsstillere krav til vitenskapelighet og artikkelskrivning. Den skal også følge reglene for god folkeskikk. Med et finere ord snakker vi om forskningsetikk.

Forskningsetikk handler om at vi ikke behandler folk respektløst eller utilbørlig. Det gjelder både dem vi forsker på (om vi forsker på mennesker) og dem vi meddeler oss til, dvs. lesere, kolleger og forskningssamfunnet generelt. De som har det primære ansvar for at alt går skikkelig for seg, er naturligvis prosjektledelsen. Men ingen som deltar i prosjektet kan unndra seg disse forpliktelsene. Hvis en assistent får betenkeligheter, er det hans/hennes plikt å ta det opp med prosjektlederne. Er man selv en del av et større prosjekt og ser ting man ikke liker, kan man ikke unnskyldes seg med at man var bare med på noe som ville gå sin gang uansett.

Forskere trenger i blant korrektiv eller råd fra en uavhengig instans når det gjelder etiske sider ved prosjektet. Dette er en av oppgavene til de forskningsetiske komiteer.

I Norge finnes det tre nasjonale forskningsetiske komiteer som har sitt mandat fra KUF. Dette er komiteen for naturvitenskap og teknologi (NENT), komiteen for samfunnsfag og humaniora (NESH) og komiteen for medisin (NEM). Komiteene skal drive opplysning og rådgivningsvirksomhet i forskningsetikk. Komiteene bygger på allmenn-etiske normer og på internasjonale konvensjoner som f.eks Helsinkideklarasjonen (<http://www.etikkom.no/NEM/REK/decklaration96.htm>).

Sentrale momenter i Helsinkideklarasjonen er at forskningen må foregå i tråd med anerkjente vitenskapelige prinsipper, utføres av en vitenskapelig kompetent person,

g at forsøkspersoners velferd, integritet og rett til privatliv er ivaretatt. Likeså at informert samtykke er innhentet fra forsøkspersonene før studien tar til. Tilsvarende retningslinjer er formulert av APA (American Psychological Association) (<http://www.etikkom.no/NEM/REK/rek.htm>). I tillegg er det under NEM opprettet regionale komiteer i hver av de fem helseregionene i Norge. Disse regionale komiteene (REK) skal forelegges samtlige biomedisinske prosjekter hvor forsøk på mennesker inngår. Biomedisinsk har her en vid betydning og inkluderer psykologisk forskning. Unntatt fra disse reglene er forskning som regnes som en del av en vanlig etablert behandlingsprosedyre, f.eks evaluering som skjer ved en institusjon som en del av kvalitetssikringsarbeidet. Et eksempel på dette er kartlegging av brukertilfredshet ved en poliklinikk. Komiteene er knyttet til de medisinske fakultetene og hører administrativt til under disse. Komiteene består av to medisinske sakkyndige (leger), en fra IPS (for tiden er dette Jan Rosenvinge), en sykepleier, ett medlem fra sykehuseierne, en med fagkyndighet i etikk, en jurist og en lekrepresentant I tillegg har de regionale komiteene en sekretær.

Forskningsprosjektet som framlegges, skal ha en ansvarlig leder som er vitenskapelig kompetent. Dette er minimum cand. med. eller cand. psychol. Komiteen kan om nødvendig stille krav til høyere kompetanse, dvs. doktorgrad. Dette medfører at studenter ikke kan stå som prosjektledere ved fremleggelse for etisk komite.

I mandatet til de regionale etiske komiteene, som sist ble revidert 5/3-1999 (<http://www.etikkom.no/NEM/REK/mandat.htm>), står det at alle biomedisinske prosjekter skal forelegges komiteen der det inngår forsøk på mennesker, og at det gjelder både terapeutisk og ikke terapeutisk forskning. I kommentarene til mandatet heter det at dette kan innbefatte både psykologisk og samfunnsfaglig metodikk. Kriteriene for om de er såkalt framleggelsespliktige er at de omhandler menneskers fysiske og mentale helse, og at de anvender terapeutiske eller ikke-terapeutiske metoder på mennesker. Dette er ikke spesielt avklarende, og det er mange forskningstemaer innen psykologi der det ikke er lett å vite om disse faller inn under betegnelsen "mental helse". Kategoriseringen terapeutiske og ikke-terapeutiske metoder må jo sies å omfatte det meste.

Dr. Psychol utvalget ved IPS har formulert en mulig presisering av disse kriteriene og forslår at man oversender kliniske og helsepsykologiske prosjekter samt

- Alle typer prosjekter som involverer umyndige personer.
- Prosjekter som tar opp tema som kan medføre en bevisstgjøring av forhold som forsøkspersonene i utgangspunktet ikke har tenkt på og som kan kreve oppfølging.
- Prosjekter der man enten feilinformerer eller holder tilbake informasjon slik at debriefing er nødvendig.

Disse retningslinjene er nå blitt akseptert av REK i vår helseregion (11/11-1999) som også anbefaler at de gjøres gjeldende som en prøveordning, for alle de regionale komiteene for medisinsk forskningsetikk. Dersom man er i tvil om et prosjekt bør framlegges, kan man spørre REK eller Dr. Psychol utvalget.

Dersom man finner ut at prosjektet bør framlegges for den forskningsetiske komitee fyller man ut et standard skjema

som finnes på (<http://www.etikkom.no/NEM/REK/rek.htm>). I tillegg skal en prosjektbeskrivelse vedlegges, informasjon til forsøkspersoner herunder samtykkeerklæring, spørreskjema man tenker å bruke eller andre standardiserte måleinstrumenter, og evt. uttalelser fra andre instanser. Søknaden skal skrives på norsk og på en måte som gjør at også ikke-eksperter kan forstå den. Veiledning til utfylling av en slik søknad finnes på nettet (<http://www.etikkom.no/NEM/REK/veil.htm>). Legg særlig merke til hvordan

informasjonsskrivet til forsøkspersoner skal utformes. De erfaringer vi har så langt med prosjekter som er oversendt REK, er at de fleste kommentarer og innvendinger som komiteen har hatt, er i forhold til hvilken informasjon som gies til forsøkspersonene og hvilken språklig form denne har fått. Søknaden med alle vedlegg skal sendes inn i 12 eksemplarer.

Søknaden skal sendes inn FØR prosjektet starter, og så vil prosjektleder få beskjed om prosjektet tilrådes eller frarådes, evt hvilke endringer som skal til før prosjektet endelig kan tilrådes. Prosedyrene for saksbehandling finnes på nettet, likeså hvilke tidsfrister som til enhver tid gjelder og hvor søknaden skal sendes (<http://www.etikkom.no/NEM/REK.sop.htm>).

Dersom prosjektet er finansiert fra NFR så krever NFR ofte at prosjektet skal vurderes av REK. I tillegg krever også mange tidsskrifter at forskningen skal være utført i tråd med gjeldende forskningsetiske prinsipper (for eksempel APA), og at prosjektet skal være vurdert av en etisk komite i det landet hvor forskningen foregår.

Fusk i forskning

Når prosjektet behandles av de forskningsetiske komiteer er det, som det har fremgått, forholdet til dem vi forsker på som står i fokus. Forholdet til dem vi meddeler oss til, allmennheten og forskersamfunnet, kan de vanskelig uttale seg om på forhånd. Men forskningsetikken gjelder ikke bare hva vi gjør men også hva vi sier. Har vi dekning for det som faktisk står i artikkelen (eller det vi sier til journalisten fra Nordlys)? Etisk betenkelig presentasjon av resultatene kan deles i to hovedgrupper: Uredelige og diskutabile handlinger. De første er naturligvis de verste. I en studie av fusk i forskning som de nasjonale forskningsetiske komiteene står bak (Elgesem, D., Jåsug at mnd, K. K., & Kaiser, M. 1997) beskrives uredelige handlinger som f.eks det å fabrikere data, selektiv bruk av data eller metoder for at resultatet skal passe bedre med en teori eller en hypotese. Andre eksempler er plagiat av andres ideer eller data, eller bevisst destruering av datamateriale for å hindre at andre får innsyn.

Diskusabile handlinger er bevisst feilaktig fremstilling av andres resultater, unngå å tilbake trekke resultater når de viser seg å være feilaktige, samt å unngå å rapportere vitenskapelig uredelighet. Blant diskutabile handlinger hører også æresforfatterskap, dvs at personer inkluderes i forfatterlisten uten at vedkommende har bidratt substansielt til artikkelen. Hva som skal til for forfatterskap er bla spesifisert i APA's etiske regler

og i Vancouver-konvensjonen (<http://www.etikkom.no/NEM/REK/vancouv.htm>).

Likeså er utelatelse av medforfattere fra listen å betegne som en diskutabel handling. Generelt er det lurt å avtale på et tidlig tidspunkt i prosjektet hvem som skal være medforfattere på artiklene, samt i hvilken rekkefølge. Svært mange tidsskrifter krever nå at alle forfatterne skriver under på følgebrevet når artikkelen sendes inn.

Det har også vært nevnt at dagens ensidige fokusering på antallet publikasjoner kan bidra til en uheldig praksis med dobbeltpublisering og "salamisering", dvs at et datamateriale deles opp i mange mindre publikasjoner når det egentlig burde vært én artikkel. Både dobbeltpublisering og salamisering kan betegnes som diskutabile handlinger. Etter at et prosjekt er avsluttet skal rådata taes vare på i minst 10 år. Dette skal gjøres på en slik måte at det er mulig å finne fram i dem dersom noen trekker i

tvil funn eller konklusjoner fra prosjektet.

Media

Ofte vil forskere oppleve å bli utsatt fra press fra media om å presentere funn og prosjekter. Forskningsnytt er ofte godt stoff, og journalister leser årsrapporter fra universitetene og postlister på jakt etter nyheter. Dvs. at dersom du sender brev til offentlige institusjoner eller utvalg så er listen med oversikt over inn- og utgående brev offentlig. Sender du f.eks brev til REK så vil en driftig journalist kunne finne ut at du planlegger et prosjekt om et gitt tema. Som en generell regel, bør man være tilbakeholden med å legge fram resultater før det foreligger noe skriftlig fra prosjektet. Ideelt sett kunne man ønske at uttalelser til media ikke skjedde før etter at artikkelen var antatt i et tidsskrift med "peer review". Mao. etter at prosjektet hadde vært utsatt for en slags kvalitetssikring. Imidlertid kan publikasjonsprosessen ta svært lang tid, flere år, og dette vil dermed være et for strengt kriterium. Noe skriftlig bør det i det minste foreligge, f.eks at resultatene er presentert på en konferanse og at man i den forbindelse har skrevet en kort artikkel (proceedings). Husk å insistere på å få lese det som skrives før det kommer på trykk. Overskriften er det imidlertid lite du kan gjøre med, og den vil ofte være bare moderat korrelert med innholdet. Dersom man blir bedt om å uttale seg til media før prosjektet starter, er det viktig at man ikke presenterer sine hypoteser som funn, eller at man sier ting som kan tenkes å påvirke forsøkspersonene på en eller annen måte.

Referanse

Elgesem, D., Jåsund, K. K., & Kaiser, M. (1997). Fusk i forskning. En studie av uredelig og diskutabel forskning ved norske universiteter. Skriftserie nr. 8. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteer.

Man kan lese mer om uredelighet i forskningen ved å søke i bibliografien som finnes på nettet (<http://www.etikkom.no/NESH/bibliotekfusk.htm>).

Konsesjonspliktige og meldepliktige prosjekter

av Ingunn Skre

Alle prosjekt der personopplysningene navn, fødselsdato og personnummer registreres kan være meldepliktige til **Datatilsynet**. Man må melde fra til/ søke konsesjon fra Datatilsynet dersom det er aktuelt 1) å opprette et personregister inneholdende slike opplysninger, eller 2) man ønsker å hente ut opplysninger fra allerede eksisterende register, eller 3) dersom man ønsker å koble opplysninger mellom registre. Det er som regel unntak fra konsesjonsplikten dersom man skal forske på egen praksis, eller dersom en institusjon ønsker å forske på egne pasienter,

m.a.o. i tilfeller der man henter opplysninger fra et register som allerede eksisterer og som man har lovlig tilgang til. Søknader om konsesjon fra Datatilsynet rettes til **NSD** (Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste). Søknadsskjema og adresse til NSD finner du på <http://www.nsd.uib.no/personvern/skjema.html>. Dersom det er tvil om et prosjekt er meldepliktig til Datatilsynet, bør man kontakte NSD og søke råd. I prosjekter der det er aktuelt å gjennomgå journalmateriale, må man søke **Statens helsetilsyn** (<http://www.helsetilsynet.no>) om dispensasjon fra taushetsplikten.

Kva er god forskning, og korleis blir den til?

av Magne Flaten

Det enklaste svaret på kva som er god forskning er å vise til forskning publisert i journalar med godt rykte, dvs. journalar som ofte blir siterte, dvs. med høg "impact" faktor, og som har høge krav til den forskning dei publiserer. Ein får ikkje arbeid publisert i slike journalar utan at arbeidet holder høg kvalitet. I ettertid, etter at eit forskingsarbeid er publisert, er det såleis relativt lett å bestemme om arbeidet var godt eller mindre godt.

Dette svaret kan vere nyttig når søkerar til stillingar eller søknader om midler skal vurderast. For ein stipendiat, og for andre som står midt i eit forskningsprosjekt, er imidlertid svaret heilt utan nytte. Ein startar i feil ende ved å fokusere på det å publisere. Publikasjonen er beskrivinga av eit langvarig arbeid. Publikasjonen er ikkje forskning, den beskriver forskning. Det som fortener å vere i fokus er dei operasjonane som det å drive forskning består i: Lesing av litteratur, formulering av hypoteser, utarbeiding av design og prosedyrer, vurdering av forskningsetiske problemstillingar, utvelging av deltakerar, praktiske spørsmål omkring gjennomføring, analyse av data, og til slutt prøver ein å forstå sine data i lys av det andre har funne og dei hypoteser ein har formulert. Fleire av dei nemnte punkta er spesifikke for den delen av psykologien forskaren befinner seg innan, og spesielt rettleiingsdelen i den organiserte forskarutdanninga består i opplæring i disse operasjonane. Kursdelen i programmet skal gi ei breiare skulering.

Rapportskriving er alt ekskludert som forskning, og rapportskriving kan derfor ikkje vere god forskning. Kommentaraner til dei som vurderer eit manuskript for publikasjon kan også vere ein indikasjon på kva som er god forskning, men til tider spriker disse kommentaraner veldig, antal referees er ofte 2-4 og deira meiningar er kanskje ikkje representative, dei arbeider ofte under tidspress frå redaktøren og frå andre oppgåver, og dersom ein referee vurderer manuskriptet som godt, så får forfattaren kanskje ingen tilbakemelding. Dersom ein ikkje kan uttrykke seg generelt om kva som er god forskning kan dette bli eit kort manuskript. Det er mulig å bruke honnørord som kvalitet, relevans, banebrytande, originalt, sjølvstendig og til og med genialt i denne samanhengen, og foreta ei omgrepsanalyse av disse i denne samanhengen, men det blir generelt og utan særlig nytte.

Derfor går vi til fasiten. Omgrepet "survival of the fittest" kan brukast i ei rekke samanhengar, og det er relevant også her. Rapportar frå forskingsarbeider som etter lang tid framleis blir siterte, bør ha høg kvalitet, sjølv om kvalitet ikkje er den einaste grunnen til at ein siterer ein publikasjon. I nokre tilfelle kan mangel på kvalitet vere

grunnen til at ein siterer, men det vil ikkje foregå over lang tid. Det kan virke som eit paradoks å først definere publikasjonen som "ikkje forskning", og deretter bruken av samme som ein indikator på kvalitet i forskning. Paradokset er imidlertid kun tilsynelatande.

Schachter og Singer (1962) sin publikasjon om effektene av fysiologisk aktivering og miljømessige forhold sin effekt på opplevd emosjon er ein klassikar. Den refererast i ei rekke generelle lærebøker i psykologi, og i lærebøker i for eksempel biologisk psykologi og sosialpsykologi. Grunnen til at forsøket er så mykje sitert er i første rekke at Schachter og Singer på ein tilsynelatande enkel måte operasjonaliserte og manipulerte to variable som har stor betydning for emosjonell oppleving, fysiologisk aktivering og emosjonens kvalitet. Dei brukte også ei rekke kontrollgrupper.

Eksperimentet framstår som enkelt, vel kontrollert, lett forståelig, og samtidig med store teoretiske implikasjonar for eit sentralt tema innan psykologien. Ein kan ikkje be om meir frå eit eksperiment. Ser ein nærmare på designet, på den annan side, så manglar ei av dei viktigaste gruppene (for dei interesserte: Gruppa som burde blitt feilinformert om effekten av injeksjonen og utsett for den sinte personen). Når denne gruppa manglar svekkast designet. Resultata er svake, og konseptuelle replikasjonar har ikkje gitt støtte til konklusjonane til Schachter og Singer. Grunnen til at Schachter og Singer er ein klassikar kan derfor vere det ambisiøse og teoretisk viktige prosjektet, og framgangsmåten som er tilsynelatande enkel men likevel relevant.

Manglar i design og svake resultater har hatt mindre betydning.

Eit anna tema som har hatt stor betydning innan eksperimentell psykologi er forsterkningsskjema. B. F. Skinner (1956) fortel at han oppdaga effekten av intermitterande forsterkning ei helg når han hadde for få matbitar til å forsterke dyra sin atferd, og det var umulig å skaffe fleire matbitar. Han løyste problemet ved å gi rottene mat kun etter eit antal responsar, ikkje etter kvar respons. Dette er ein sær viktig kontroll faktor for operant atferd, og den vart oppdaga ved eit tilfelle. Seinare er dette blitt tema for hundrevis av publikasjonar, og forsterkningsskjema blir rutinemessig brukt i opplæring av både studentar. Forsterkningsskjema blir brukt i samband med testing av legemidler, studier på frykt og angst, tom perseptuelle prosessar kan studerast vha. denne prosedyren. Dette funnet har hatt veldig stor betydning, men kom som eit resultat av eit tilfelle.

Schachter og Singer (1962) og Skinner (1956) dannar ytterpunkt mht. betydninga av teori og planlegging for å gjere god forskning, og i Skinner sitt tilfelle så kan det virke enkelt å gjere eit meget viktig funn. Det er imidlertid ikkje nok å gå inn i laboratoriet, gjere noko uvanlig og sjå kva som skjer. Skinner ville ikkje ha oppdaga effekten av forsterkningsskjema utan god kjennskap til rotter sin atferd under kontinuerlig forsterkning. Tilfeldige funn blir gjort av forskerar som kjenner sitt felt og dermed kan identifisere det som er uventa. Skinner gir som råd at dersom du oppdagar noko interessant, så legg bort alt anna og studér det du har oppdaga. Det kan ein gjere dersom ein har fridom til det, men ofte lyt ein ta hensyn til eit prosjekt og ein rettleiar.

Robert Sternberg (1992), tidligare redaktør for eit av dei mest innflytelsesrike tidsskrifta innan psykologi, *Psychological Bulletin*, publiserte ei liste over dei 10 mest siterte artiklane frå dette tidsskriftet dei siste 40 åra. Det mest slåande ved denne lista var at sju av artiklane var metode-artiklar. Dersom ein ønsker at mange skal sitere forskninga ein rapporterer, og det gjer vel alle, så er altså dette ein mulighet. Eit anna moment som er verdt å nemne her er at Lee Chronbach var forfattar av fire av disse publikasjonane, og derfor vart invitert av Sternberg til m.a. å gi råd til unge forskerar om skrivning av vitenskaplege artiklar. Gitt Chronbach sin suksess bør ein vel heller lese han (Chronbach, 1992) enn artikkelen du no lesar (derfor nemner eg dette eit godt stykke ut i artikkelen). Det finnes sjølvsagt argumenter mot bruk av antal siteringar og journal impact faktorar som indikatorar på kvalitet på publikasjonar og forskerar. Seglen (1997) har diskutert fleire av disse.

Mitt råd til unge forsker er å konsentrere seg om dei operasjonane som skaper god forskning, og ikkje om publikasjonen. Dette kan vere vanskelig, for det fokuserast i stor grad på produktet og i mindre grad på arbeidet bak. I årsrapportar frå instituttet står publikasjonane i forrige år oppført, men ingenting om arbeidet bak. Det samme gjelder for søknader til Forskningsrådet. For å disputere må eit antal rapportar vere publiserte eller under trykking. Det eksisterer eit press for å publisere, og presset er størst tidlig i karrieren. Å publisere kan samanliknast med å avlegge eksamen eller å delta i eit idrettsstemne. Det er resultatet som teller, det er det som får oppmerksomhet frå andre, men bak eit godt resultat ligg langvarig og hardt arbeid. Det har i mange år vore populært å bruke analogiar frå idretten, men i denne samhangen passar det ganske bra: Når aktive idrettsmenn og -kvinner blir intervjuja før ein konkurranse så spør den som intervjuer ofte om resultatet, for eksempel "kva kan vi forvente" eller "blir du skuffa om du ikkje vinner", medan svaret ofte er av typen "eg må fokusere på arbeidsoppgåvene, så får vi sjå kor langt det rekker". Det er også mitt råd: Fokuser på forskinga, ikkje på resultatet.

Referanser

- Cronbach, L.J. (1992). Four *Psychological Bulletin* articles in perspective. *Psychological Bulletin*, 112, 389-392.
- Schachter, S., & Singer, J.E. (1962). Cognitive, social, and physiological determinants of emotional state. *Psychological Review*, 69, 379-399.
- Seglen, P.O. (1997). Citations and journal impact factors: questionable indicators of research quality. *Allergy*, 52, 1050-1056.
- Skinner, B.F. (1956). A case history in scientific method. *American Psychologist*, 11, 221-233.
- Sternberg, R.J. (1992). Psychological Bulletin's Top 10 "Hit Parade". *Psychological Bulletin*, 112, 387-388.

[Tilbake til innholdsfortegnelsen](#)